

חזקה דהשתא

א. עסקנו לעיל בשאלת השפעת החזקה במצבי שינוי ודאי. האם החזקה עדיין משפיעה גם לאחר שאנו יודעים בוודאות שהמצב השתנה? האם היא מורה לאחר את השינוי? נפנה כעת לזווית אחרת של הדיון: האם קיים מושג של חזקה דהשתא? האם יש למצבו הנוכחי של החפץ השפעה כשאיננו יודעים מתי החפץ השתנה ומה היה מצבו בנקודת זמן מסוימת? נניח בפשטות שאין לה השפעה כשהיא עומדת מול חזקה דמעיקרא¹, אך האם יש לה משמעות כשהיא עומדת לבדה? כשמצבו הראשוני של החפץ לא ידוע ומצבו הנוכחי ידוע וספק מה היה מצבו בעבר, בנקודת זמן מסוימת? רבותינו שבכל הדורות דנו בשאלה זו סביב הסוגיה בקידושין שבה נגענו לעיל. נשוב על ההקדמה: הבת מוגדרת כנערה חצי שנה לאחר הבאת שתי שערות. בזמן הזה האב עדיין יכול לקדשה לאחר, והיא אינה יכולה להתקדש. הזמן הרגיל של תקופת הנערות הוא כאמור חצי שנה. אולם לעתים הנערה הופכת לבוגרת קודם לכן, אם מתגלים בה סימני בגרות. הסוגיה דנה בנערה שמצאה סימני בגרות בערב, ואיננו יודעים האם הם היו קיימים כבר בבוקר. הספק משמעותי משום שהאב קידש אותה לראובן בבוקר והיא התקדשה לשמעון בערב – אם היא היתה בוגרת כבר בבוקר אז קידושי בטלים וקידושי קיימים, אך אם היא נהייתה בוגרת רק בערב אז קידושי קיימים וקידושי בטלים. רב ושמואל נחלקו (קידושין עט):

איתמר: קידשה אביה בדרך וקידשה עצמה בעיר, והרי היא בוגרת, רב אמר: הרי היא בוגרת לפנינו, ושמואל אמר: חיישינן לקידושי שניהם.

רב סובר אפוא שמניחים שהסימנים שנמצאו בערב היו בה כבר בבוקר, ומהבוקר היא מוגדרת כבוגרת וקידושי האב בטלים. הגמ' מבררת את זמן המחלוקת (שם):

אימת? אילימא בתוך ששה (חודשים שלאחר הבאת שתי שערות), בהא נימא רב, הרי היא בוגרת לפנינו (לא יתכן שבמקרה הזה רב יאמר בוודאות שמניחים שהסימנים היו כבר בבוקר) השתא הוא דבגרה (הרי בתוך ששה חודשים היא בחזקת נערות ואין רב יאמר שקובעים בוודאות שהחזקה בטלה מהבוקר²)! אלא לאחר ששה, בהא נימא שמואל חיישינן לקידושי שניהם? והא אמר שמואל: אין בין נערות לבגרות אלא ששה חדשים בלבד (ולאחר ששה חודשים היא תמיד בוגרת, כך שודאי שקידושי האב בטלים)!

הגמ' מפרשת לבסוף שהם נחלקו רק ביום בו מסתיימים ששת החודשים. ביום הזה רב סובר שמניחים שהסימנים שנמצאו בערב היו כבר בבוקר וקידושי האב בטלים (שם):

1. החזקה הרגילה, שבה עסקנו לעיל, כשהמצב הראשוני ידוע וברור.
2. כפי שלמדנו רש"י סבור שבמקרה זה נחשוש לקידושי שניהם, ואין הולכים אחרי חזקת הנערות ומאחרים מכוחה את השינוי.

לא צריכא, דקדיש בהווא יומא דמשלים ששה, רב אמר: הרי היא בוגרת לפנינו, מדהשתא בוגרת, בצפרא נמי בוגרת; ושמואל אמר: (אולי) השתא הוא דאייתי סימנים (וחוששים לקידושי שניהם).

חשוב: מהי סברתו של רב? מניין הוא שואב את הוודאות שהסימנים נולדו כבר בבוקר? הוכח מדברי רב שהולכים אחרי חזקה דהשתא!

ב. לפני שנתבונן בהתמודדות של רבותינו שבכל הדורות עם דברי רב נמשיך בסוגיה. הגמ' מנסה בהמשך לקשור את מחלוקת האמוראים עם מחלוקת תנאים אחרת. נקדים: מתנת שכיב מרע שהבריא בטלה. אנו מניחים שהוא לא התכוון שהמתנה תהיה בתוקף אם יבריא. חכמים נחלקו במקרה הבא: אדם כתב שטר שבו הוא נותן את כל נכסיו לאחר. כעבור זמן, כאשר המקבל תבע ממנו לממש את השטר, טען הנותן: הייתי שכיב מרע בשעת המתנה ומתנתי בטלה כדין שכיב מרע שהבריא. המקבל טען כנגדו: לא נכון, היית בריא בשעת המתנה. מה הדין? האם המתנה בטלה? (שם):

נימא כתנאי; מי מוציא מיד מי? הוא מוציא מידם בלא ראייה (הנותן יכול לטעון שהיה שכיב מרע בלא להביא ראיה), והן אין מוציאים מידו בלא ראייה³, דברי ר' יעקב; רבי נתן אומר: אם בריא הוא (עכשיו, בשעת הדין) - עליו להביא ראיה שהיה שכיב מרע (בשעת המתנה), ואם שכיב מרע הוא - עליהם להביא ראיה שבריא היה.

רבי נתן הולך אחר המצב הנוכחי. אם הנותן בריא בשעת הדין, אנו מניחים שהיה בריא גם בשעת המתנה. רבי יעקב לעומתו אינו מתחשב במצב הנוכחי, ולדעתו הנותן תמיד נאמן לטעון שהיה שכיב מרע, גם אם עכשיו הוא בריא. הגמ' מנסה לקשור בין המחלוקות, אולי רב שהולך אחרי המצב הנוכחי סובר כרבי נתן שהולך גם אחר המצב הנוכחי וחולק על רבי יעקב (שם):

נימא, רב דאמר כרבי נתן, ושמואל דאמר כר' יעקב! אמר לך רב: אנא דאמרי אפילו כרבי יעקב, עד כאן לא קאמר ר' יעקב התם (שאין הולכים אחר המצב הנוכחי) דאיכא למימר העמד ממון על חזקתו (והנותן הרי המוחזק בממון), אבל הכא מי נימא העמד גוף על חזקתו? מדוע אי אפשר לומר 'העמד גוף על חזקתו'? מסביר רש"י (שם):

מי איכא למימר העמד הגוף על חזקתו - ותהוי נערה, יומא דמשלם שית אין בה לא חזקת נערות ולא חזקת בגרות שהיום היא עומדת להשתנות.

מדוע עמדת רבי יעקב אינה חולקת בהכרח על עמדת רב?

3. שהרי הנותן הוא המוחזק בנכסים, ועל המוציא חובת הראיה שהיה בריא בשעת המתנה.

רבי יעקב אינו הולך אחר המצב הנוכחי דווקא כאשר הוא מתנגש בחזקת ממון. הנותן הרי מוחזק בנכסים ואנו מבקשים להוציא ממנו ממון מכוח המצב הנוכחי – אם עכשיו הוא בריא אז גם בשעת הנתינה היה בריא. לזה מתנגד רבי יעקב, שכן חזקה דהשתא אינה יכולה להוציא ממון לדעתו. אך גם הוא יכול להסכים לעמדת רב, שכן שם אין חזקה העומדת מול החזקה דהשתא. ביום האחרון של ששת החודשים הבת אינה בחזקת נערו, 'שהיום היא עומדת להשתנות'. אין לנו אפוא חזקה דמעיקרא ובמצב הזה גם רבי יעקב יכול להסכים שהולכים אחרי חזקה דהשתא.

חזור לשאלה היסודית – האם הולכים אחרי חזקה דהשתא כאשר אין חזקה אחרת הניצבת מולה – מה רב יענה לפי דברי רש"י?

אם אין חזקה דמעיקרא, כמו ביום האחרון של ששת החודשים, מצבו הנוכחי של החפץ אכן משפיע, ואנו קובעים את זהותו בעבר לאור המצב הנוכחי. לכן, אנו קובעים שהבת הייתה בוגרת כבר בבוקר לאור מצבה בערב, בשעת הדיון.

ג. תוספות מסבירים אחרת את הגמרא (שם):

מי איכא למימר העמד הגוף על חזקתו... ור"י פ"י דרגילות הן לבא בבקר ואין שייך חזקה דנערו.

תוספות אומרים דברים דומים גם במסכת נידה. הם עוסקים בגמ' שלמדנו לעיל לפיה אין מטמאים את האישה למפרע ולא חוששים לכך שהדם יצא קודם לכן והתעכב בין כתלי הרחם, ושואלים: מה היחס בין סוגיה זו ובין דברי רב לפיהם ההווה משפיע על העבר? הרי גם בנידה היא עכשיו טמאה? בלשונם (נידה ב):
 ורב דאמר בפ' י' יוחסין הרי היא בוגרת לפנינו... ולא קאמר השתא הוא דבגרה היינו משום דרגילות שערות לבא מצפרא.

התבונן היטב: מהי סברת רב לפי תוספות? מדוע הוא מכריע שהנערה היתה בוגרת כבר בבוקר? מה ההבדל בין רש"י לתוספות?

השב שמעתתא מסביר שרש"י ותוספות נחלקו בהבנת שיטת רב (ג, טז):

ראוי לספק היכא דאיתרע חזקה דמעיקרא באופן דליכא חזקה דמעיקרא אי אזלינן בתר שעת מציאתן, דאפשר עד כאן לא אמרינן דלא מהני חזקה דהשתא וכמו שמבואר בפרקים הקודמים, אלא משום חזקה דמעיקרא עדיפא אבל היכא דליכא חזקה דמעיקרא אזלינן בתר חזקה דהשתא, או דלמא חזקה דהשתא לאו כלום הוא...

ונראה דבר זה במחלוקת שנויה רש"י ותוספות פרק עשרה יוחסין (קידושין ע"ט א)... ומבואר משיטת רש"י דסבירא ליה דכיון דליכא חזקה דמעיקרא אזלינן בתר השתא ומשום הכי סבירא ליה לרב הרי היא בוגרת לפנינו וקיימא לן כרב וכמו שכתב הרמב"ם פ"ג מאישות הלכה י"ד ובטור וש"ע אה"ע סימן ל"ז (ס"ה).

אמנם מדברי תוספות משמע דאם היה ספק שקול ביומא דמשלם שית לא הוי אזלינן בתר השתא ע"ש בתוס' ד"ה מי איכא... ור"י פירש דרגילות הן לבא מצפרא ע"ש, וכ"כ תוספות ריש נדה (ב', ב') ד"ה השתא הוא דחזאי וז"ל ורב דאמר בפרק עשרה יוחסין הרי היא בוגרת לפנינו... היינו משום דרגילות שערות לבא מצפרא כו'... עכ"ל, וא"כ משמע דוקא משום דרובא נינהו, הא אי הוי ספק שקול אף על גב דחזקה איתרע אפילו הכי לא אזלינן בתר השתא אלא היכא דנוטה לרובא כמו בשערות או ברוב בריאים אז הוא דאזלינן בתר השתא.

מהי המחלוקת בין רש"י לתוספות בהבנת עמדת רב לפי הסברו של בעל השב שמעתתא?

הם חולקים בשאלה האם הולכים אחר חזקה דהשתא אם אין חזקה דמעיקרא. האם ישנם מצבים שבהם קובעים את מצב החפץ בעבר לאור מצבו בהווה. רש"י מבין שרב סבור שכן, ולכן הוא פוסק שהיא הייתה בוגרת כבר בבוקר: ביום האחרון של ששת החודשים אין חזקה דמעיקרא ולכן העבר נקבע לפי ההווה. תוספות חולקים, ולדעתם אין הולכים אחר חזקה דהשתא לבדה אפילו אם אין חזקה דמעיקרא. רב אומר כן רק כאשר ניתן לצרף לחזקה דהשתא רוב, ובמקרה שלנו יש רוב משום שברוב המקרים הסימנים נולדים כבר בבוקר.

חזור אל דברי רב, דקדיש בהווא יומא דמשלים ששה, רב אמר: הרי היא בוגרת לפנינו, מדהשתא בוגרת, בצפרא נמי בוגרת, והקשב להם היטב. הסבר אותם לפי התוספות ולפי רש"י. מהי הפרשנות הפשוטה יותר לדעתך?

ד. החזון איש חלק על פרשנות השב שמעתתא לדברי התוספות (אבה"ע פ ס"ק יח):
אלא כוונת תוס' דאי רגילות לבוא גם באורתא אם כן ביום זה לא אתרע כלל חזקת נערות בצפרא... דמה לי ו' חדשים ומה לי חדש ומה לי יום, סוף סוף איכא חזקת נערות למדחי לה לאורתא, ולכך צריך לומר דרגילות בצפרא ולא דהוי רוב גמור אלא אתרע בכך חזקה וחשיב כאין לה חזקה כלל.

מהי כוונת התוספות לפי פירוש החזון איש? מה התפקיד של 'דרגילות שערות לבא מצפרא' לדבריו?

לפי הסברו, תוספות מסכימים עם הבנתו העקרונית של רש"י בעמדת רב. רב אכן הולך אחר חזקה דהשתא אם אין חזקה דמעיקרא. תוספות רק ביקשו להסביר מה מבטל את החזקה הראשונית. רש"י הסתפק בכך שמדובר ביום האחרון של ששת החודשים, אך התוספות לא הסתפקו בכך. עדיין, מדוע אין חזקת נערות גם ביום הזה? על כך הם עונים: החזקה בטלה מהבוקר משום שבדרך כלל הסימנים מגיעים כבר בבוקר. בעקבות ביטול החזקה הראשונית יכולה החזקה דהשתא לקבוע ולפעול, 'מדהשתא בוגרת בצפרא נמי בוגרת'.

ה. להבנת השב שמעתתא, תוספות אינם הולכים אחרי חזקה דהשתא גם כשאין מולה חזקה דמעיקרא. לכן הם פירשו שרב קבע שהיא בוגרת כבר בבוקר רק 'משום דרגילות שערות לבא מצפרא'. הוא הקשה על עמדתם מהסוגיה בקידושין הדנה בספק האם החפץ היה שוה פרוטה בשעת הקידושין (קידושין יב):

ההוא גברא דאקדיש באבנא דכוחלא, יתיב רב חסדא וקא משער ליה (רש"י: לפי שבא אחר וקדשה בפרוטה אח"כ), אי אית ביה שוה פרוטה – אין (מקודשת לראשון), ואי לא – לא. רב חסדא לא ידע האם החפץ היה שוה פרוטה בשעת הקידושין. הוא בדק האם הוא שוה עכשיו פרוטה, ולפי זה קבע האם בשעת הקידושין הוא היה שוה פרוטה ומקודשת לראשון. וכך פוסק הרמ"ה (טור אבה"ע לא):

כתב הרמ"ה אי קדיש במידי דלא ידעינן השתא אי הוה שוה פרוטה בעידן קידושין או לא אזלינן בתר השתא ואי אית בה שוה פרוטה השתא הוי קידושין ודאי.

השב שמעתתא מקשה מדברים אלו על דברי התוספות (שם ג, ז):

ובטור אה"ע סימן ל"א וז"ל כתב הרמ"ה אי קדיש במידי דלא ידעינן השתא אי שוה פרוטה בעידן קידושין או לא אזלינן בתר השתא ואי אית ביה השתא שוה פרוטה הוי קידושי ודאי... עכ"ל. ומזה מוכח דסבירא ליה דכל היכא דליכא חזקה דמעיקרא המנגד אזלינן בתר חזקה דהשתא. ולשיטת התוס' לפי מה שכתבתי אפילו אית ביה השתא שוה פרוטה לא הוי קידושי ודאי דאימר בשעת קידושין לא היה שוה פרוטה, וקשה מהא דאיתא פ"ק דקידושין דף י"ב א' ההוא גברא דקדיש באבנא דכוחלא יתיב רב חסדא וקא משער ליה אי אית ביה שוה פרוטה אין אי לא לא... ואי נימא דלא אזלינן כלל בתר השתא אפילו היכא דליכא חזקה דמעיקרא א"כ מה מהני הא דמשער עכשיו אי אית ביה שוה פרוטה דלמא בשעת קידושין הוי בה שוה פרוטה ומידי ספיקא לא נפקא.

מהי קושיית הש"ש? נסה ליישבה לאור הבנת החזון איש בדברי התוספות!

ניתן ליישב את הקושייה בצורה פשוטה לאור פרשנות החזון איש שלמדנו לעיל. החזון איש חלק כזכור על הבנת הש"ש, ולדעתו גם התוספות מודים שהולכים אחר חזקה דהשתא אם אין חזקה דמעיקרא. הם הוזקקו לסברה של 'משום דרגילות שערות לבא מצפרא' רק כדי להסביר מדוע חזקת הנערות אינה קיימת באותו 'יומא דמשלים ששה'. לפי פרשנותו התשובה ברורה: בקידושין אין בכלל חזקה דמעיקרא ואין אפוא צורך ברוב שיבטל אותה.

הקהילות יעקב מיישב את השאלה על התוספות גם לפי הבנת השב שמעתתא בדעתם. הוא עושה זאת לאור דברי רבי עקיבא איגר (קידושין סימן כ):

ונראה דאין מכאן סתירה והוא על פי מה שכתב הגרע"א ז"ל... שדן שם על דבר מי שנמצא סריס ולא נודע אם הוא סריס חמה או סריס אדם' (דסריס חמה כשר בקהל וסריס אדם פסול...) ודן רעק"א ז"ל למיזל בתר חזקה דהשתא לומר מדהשתא סריס כן היה כל חייו והוא סריס חמה דהא לית ליה כלל חזקה דמעיקרא... והוסיף הגרע"א ז"ל דאפילו לשמואל דלא אמר מדהשתא בוגרת בצפרא נמי בוגרת הוא, יש לומר דוקא התם בבוגרת שעל כל פנים ודאי נעשה ביום ההוא דמשלם שית שינוי מנערות לבוגרת ולא ידעינן באיזו שעה, אבל בנדון דידיה שיש לומר דכמו שהוא עכשיו סריס כן היה מעולם ולא נעשה בו שום שינוי כל ימיו מודה שמואל דאמרין מדהשתא כן היה מעולם והוא עצמו בכלל חזקת הגוף דמעיקרא שענינו שראוי לומר שלא נעשה שינוי בגוף זה ולא נתחדש בו דבר... וכוונתו ז"ל דכל היכא דאיכא למימר שכן הוא מעולם אזלינן בתר הדהשתא לא מדין "חזקה דהשתא" אלא מדין "חזקה דמעיקרא", שהרי גם קודם שראינו את הדהשתא אית לן למימר מכח חזקה דמעיקרא שהיום הוא כמו שהיה מתחילת ברייתו אלא שלא נדע עדיין מה היה בתחילת ברייתו, וכשאנו מצאנוהו עכשיו כך ממילא ידעינן שכך היה מתחילה מכח חזקה דמעיקרא שמחמתה ידעינן דלא נשתנה... אבל כשיש לומר שכן הוא מעולם, הרי מכח חזקה דמעיקרא כבר ידעינן שאדם זה לא נשתנה, ומה שאנו צריכים לראות הדהשתא אינו אלא לברר מה החזיקה לנו החזקה דמעיקרא, זהו סברת רעק"א ז"ל העמוקה.

ועל פי זה ניחא היטב דדברי התוס' בקידושין לא סתרי כלל לדבריהם ז"ל בדף עט' דהתם בדף עט' גבי מדהשתא בוגרת סברי התוס' דגם לרב לא אזלינן מדהשתא למפרע ומה דקאמר רב מדהשתא בוגרת זהו משום שרגילות לבוא מצפרא, משום דהתם על כרחך נשתנה בו ביום וליכא למימר בזה מדהשתא מכח חזקה דמעיקרא, אבל גבי אבנא דכוחלא שאין על אותו אבנא שום חזקה ויש לומר שכן הוא מעולם

4. אם הוא סריס מלידה או שנעשה סריס רק לאחר לידתו.

מיום שהובא לעיר זו (שעל פי מקום זה נקבע שיעור מחירו) כך היה שוה שפיר אזלינן בתר מה שמצאנו עכשיו והוא מדין חזקה דמעיקרא שיש לומר בכל דבר שלא נעשה בו שום שינויים וכמו שנתבאר.

מהי תשובת הקהילות? מתי גם התוספות יודו שהולכים אחר חזקה דהשתא? מדוע? הסבר את אמירתו לפיה דין חזקה דמעיקרא מורה ללכת במקרה זה אחר החזקה דהשתא.

רע"א מחדש שאם יש אפשרות שכך היה המצב מעולם ולא היה בו שינוי כולם מודים שהולכים אחרי חזקה דהשתא⁵. הקהילות מיישב לפי זה את קושיית הש"ש: יתכן שכך היה שווי האבן תמיד, ובמקרה שכזה כולם מודים שהולכים אחר חזקה דהשתא. דווקא במקרה של שינוי מנעורת לבוגרת סבורים התוספות שאין ללכת אחר חזקה דהשתא לבדה, ולכן הם נזקקים לרוב. אך, אם יתכן שהחפץ לא השתנה, כולם מודים שהולכים אחרי חזקה דהשתא ומכריעים שהוא לא השתנה. מדוע? הקהילות טוען שבמקרים מעין אלו דין חזקה דמעיקרא מורה לקבוע את מצב החפץ בעבר לאור מצבו בהווה. זאת משום ששמעות דין חזקה היא להניח שהמצב לא השתנה. המשקפיים של החזקה אומרות בדרך כלל להמשיך את המצב הראשוני. אך אם הוא לא ידוע, והמצב בהווה ידוע ויתכן שכך היה המצב מאז ומעולם, משקפי החזקה מובילות לאמירה שאכן כך היה המצב משעה ראשונה, שכן עלינו לבחור תמיד באפשרות הממעטת בשינוי.

5. ולכן כשיש ספק אם הסריס נולד כך, הולכים אחרי מצבו הנוכחי ומכריעים שהוא נולד כך ומתירים אותו.